

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 44-45/2017.-2018.

UDK: 902:7.061](497.583Trilj)
Izvorni znanstveni rad

Ante MILOŠEVIĆ

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
S. Gunjače 3
HR – 21000 Split
milosevic.tonci@gmail.com

Fit fabricando faber

Srebrna figurica oranta s Garduna (ant. Tilurium), za Arheološki muzej u Splitu otkupljena je 1886. godine. Od prve objave pa do danas u literaturi je bila različito datirana i atribuirana. L. Jelić (1894.) je pretpostavio da pripada starokršćanskom dobu, Th. Klauser (1959.) je mislio da je riječ rimskoj kultnoj poganskoj figurici, a M. Nikolanci (1989.) da prikazuje svećenika Izidinog ili nekog drugog orijentalnog kulta. N. Cambi (2007.) ju je odredio kao italo-etrusčansku obrednu skulpturicu, a ja kao ranobizantski kršćanski proizvod (2007.). U ovom tekstu ću pokušati dokazati da ni jedno od ranije iznijetih mišljenja nije prihvatljivo jer je uistinu riječ o krivotvorini koju je napravio kovač Petar Pezelj iz okolice Trilja, u zadnjim desetljećima 19. stoljeća.

Ključne riječi: *orant, Gardun (ant. Tilurium), Petar Pezelj, arheološke krivotvorine*

Pogriješio sam kada sam u *Godišnjaku CBI ANUBiH* 34/2007 (str. 169-180) figuricu oranta s Garduna, kulturno i kronološki odredio kao proizvod ranobizantskoga kršćanstva, okvirno iz 6. stoljeća¹. Na raspravu o tome artefaktu bio sam ponukan činjenicom da je taj neobičan i intrigantan nalaz, do tada, u literaturi bio različito tumačen i vrlo široko datiran².

Da ponovimo. Riječ je o srebrnoj figurici³ golobradog i bosonogog muškarca kratke i na čelu prorijeđene kose. Visina joj je 5,6 cm, a danas se čuva u *Arheološkom muzeju* u Splitu pod inv. brojem: AMS - H1754⁴. Prikazuje oranta u uspravnom stavu, skupljenih nogu i nejednako podignutih, široko raširenih ruku s dlanovima okrenutima prema promatraču. Odjeven je u potkošulju (*tuniku*) s rukavima od laganoga platna, koja mu seže do zapešća i gležnjeva, te kratki plašt (*togu*) prebačen preko lijevoga ramena. Taj je, pak, od debljega platna i u teškim naborima pada mu niz tijelo do koljena (sl. 1).

U arhivskoj dokumentaciji *Arheološkog muzeja* u Splitu kao mjesto nalaza naveden je Gardun, tj. rimski legionarski logor *Tilurium*. Također je zapisano da je otkupljen za 4 fiorina, 1886. godine. U knjizi inventara sa strane stoji i

bilješka F. Bulića, u kojoj je zapisano da su svi predmeti inventirani na toj stranici plaćeni iz dotacije za 1888. godinu. Nema, nažalost, podataka o prodavatelju, što bi u ovom trenutku bio iznimno vrijedan podatak, kako će se pokazati u nastavku ove rasprave⁵.

Oranta s Garduna je u literaturu prvi uveo Luka Jelić, i to u publikacijama koje su bile prigodno tiskane u vrijeme održavanja *Prvog međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju* koji je bio organiziran u Splitu i Solinu, od 20. do 22. kolovoza 1894. godine⁶. Ni Jelić, međutim, ne navodi nikakve podatke o porijeklu predmeta. U svome kratkom osvrtu na značaj ovoga nalaza, ističe da ga je ikonografski teško odrediti, pogotovo kao neko pogansko božanstvo budući da mu nedostaju uobičajeni atributi koji bi ga trebali objašnjavati. Stoga, zbog općih svojstava i molitvenoga stava oranta, a također i zbog naglašeno rustične izrade, pretpostavljao je da figurica uistinu predstavlja kasnoantički kršćanski kulturni objekt regionalnih osobina. Također, bez osobita krzmanja iznosi i mišljenje da njegova civilna odjeća upućuje na nekoga od salonitanskih mučenika (sv. Venancija ili sv. Anastazija) budući da su upravo oni tako prikazani na mozaiku u kapeli sv. Venencija, u krstionici uz crkvu sv. Ivana Lateranskoga u Rimu⁷.

Racionalno i logično Jelićevo mišljenje o kršćanskom karakteru gardunskog oranta po-

¹ Ova rasprava proširena je i dodatno dokumentirana inačica teksta objavljenog na engleskom jeziku: Once More about the Silver Orant from Gardun, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* 46, Sarajevo, 2017, str. 213-224.

² A. MILOŠEVIĆ, Srebrni orans s Garduna, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* 34, Sarajevo, 2007, str. 169-180. – A. MILOŠEVIĆ, Ranobizantski srebrni orans s Garduna, *Triljski most* 2, Trilj, 2007, str. 65-69.

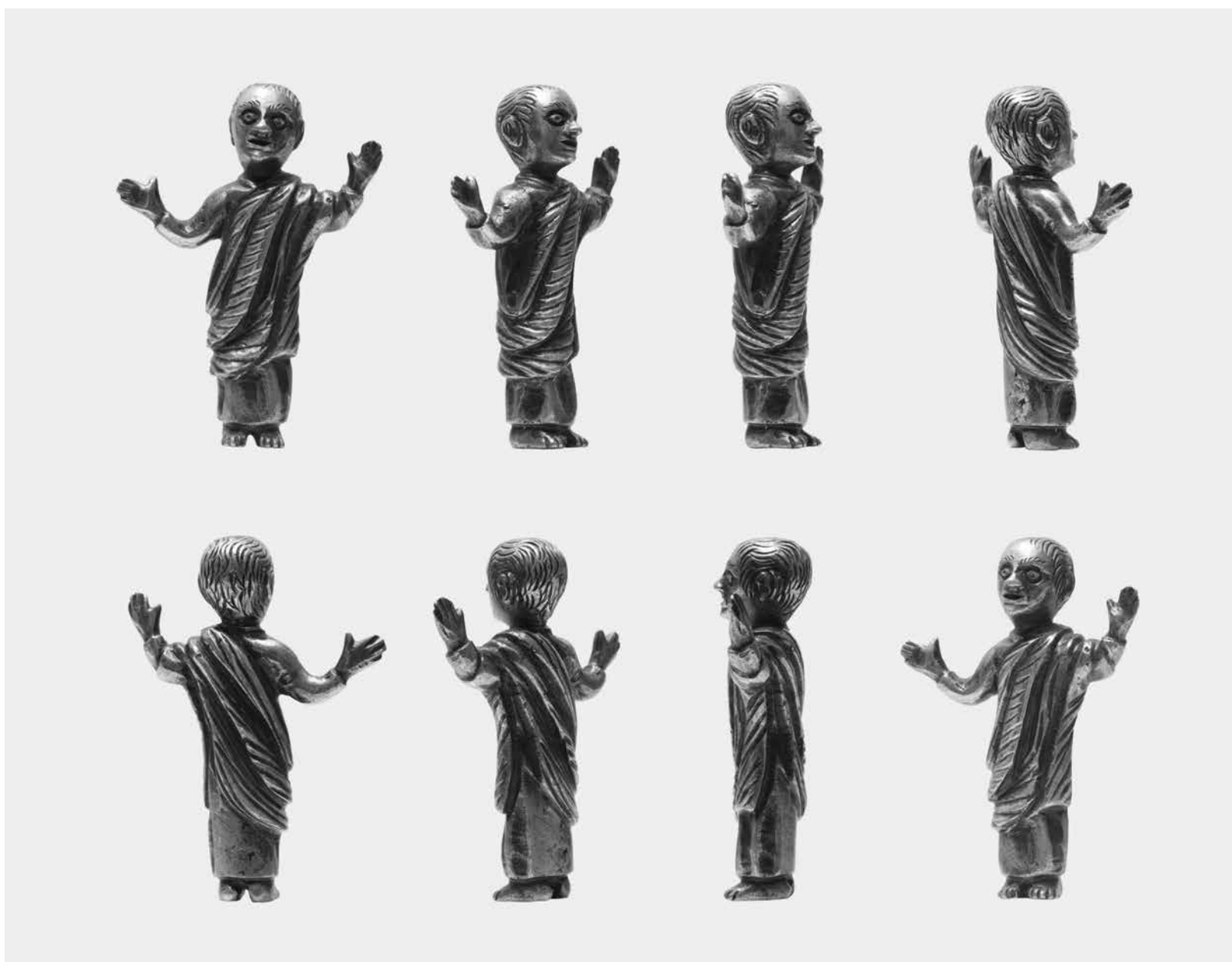
³ U literaturi se navodi da je izrađena od srebra, no u muzejskom inventaru stoji da je izlivena od olova i potom posrebrna. Da je ipak riječ o lijevu u srebru, utvrđeno je nedavnom stručnom ekspertizom koju je napravio g. Marko Rogošić, jedan od najboljih hrvatskih muzejskih restauratora. Za mogućnost ponovnog pregleda kipića zahvaljujem ljubaznoj kolegici dr. sc. Sanji Ivčević, muzejskoj savjetnici u *Arheološkom muzeju* u Splitu, a za izvrsne fotografije oranta poštovanom Antunu Z. Alajbegu, fotografu *Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*.

⁴ U mojoj prvoj objavi naveo sam da je njen broj 1154. Taj podatak, što je očito rezultat tiskarske pogreške, preuzeo sam iz: L. JELIĆ - F. BULIĆ - S. RUTAR, *Guida di Spalato e Salona*. Zara, 1894, str. 164, gdje se navodi: *1154 statuetta antica cristiana di argento, rappresentante un orante* (T. XIX, 1154).

⁵ Iskrenu zahvalnost za pomoć u pribavljanju arhivskih podataka upućujem vrijednom kolegi Arsenu Duplaničiću, voditelju biblioteke i arhiva u *Arheološkom muzeju* u Splitu. On je pregledao i financijske obračune za 1886., 1887. i 1888. godinu. U dokumentima za 1886. godinu nema nikakvoga spomena o nabavci metalnih predmeta, a za 1887. godinu je sumarno navedeno da je za metalne predmete, od inv. br. 1200 do 1720 (Katalog H) potrošeno 114,88 fiorina. U obračunu za 1888. godinu, zbog spomenute Bulićeve bilješke, također je samo sumarno navedeno da je za metalne predmete od br. 1721 do 2327 (Katalog H) potrošeno 211,14 fiorina.

⁶ L. JELIĆ, I monumenti scriti e figurati nei martiri Salonitani del cimitero della Lex sancta christiana, *Ephemeris Salonitana*, Zadar, 1894, (reprint Split, 1994), str. 30-31, sl. na str. 31. – L. JELIĆ - F. BULIĆ - S. RUTAR, *Guida di Spalato*, str. 164, T. XIX/1154.

⁷ L. JELIĆ, I monumenti scriti e figurati, str. 30-31, sl. na str. 31. – A. MILOŠEVIĆ, Srebrni orans s Garduna, str. 171.

sl. 1. Izgled gardunskog oranta s više strana (foto: A. Z. Alajbeg).

kušao je dovesti u pitanje Theodor Klauser⁸. U svojoj raspravi analizirao je veći broj prikaza oranta koji su do tada u literaturi u pravilu bili objašnjeni kao kršćanski artefakti. Ukazao je potom na brojne primjere takvih motiva u starijoj grčkoj i rimskoj umjetnosti (sl. 2) te je u mnogim slučajevima pokušao revidirati takvo mišljenje. Kada je riječ o nalazu s Garduna, netočno navodi da mu je desno rame golo, što je

onda iskoristio kao argument da u tom konkretnom slučaju zaključi da je riječ o orantu kojega nije moguće bezrezervno dovesti u vezu s kršćanstvom.

Mišljenje Th. Klausera, prema kojemu prikaz ljudske figure s raširenim rukama u stavu molitve nema isključivo kršćanski karakter, dobro su potvrdila i istraživanja koja su brojnim primjerima pokazala da su ovakvi ikonografski motivi u povijesti ljudskoga roda bili poznati i puno prije pojave kršćanstva. Poznavale su ga gotovo sve značajne kulture staroga svijeta,

⁸ TH. KLAUSER, Studien zur Entstehungsgeschichte der christlichen Kunst II, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 2, Münster, 1959, str. 126, bilj. 52, T. XI.

sl. 2. Figurica oranta iz Britanskog muzeja
(prema: Th. Klauseru).

što je vrlo dobro bilo pokazano i na tematskoj izložbi organiziranoj u Ravenni⁹. Ta je izložba također pokazala i to da su prikazi oranta, iako prisutni u umjetnosti staroga svijeta, u kršćanskoj umjetnosti upadljivo učestaliji. Posebno se to odnosi na onu njenu sferu koja je nastala u kasnoantičko doba i koja se razvijala tijekom srednjeg vijeka pod okriljem kršćanstva u nekadašnjem istočnom dijelu Rimskog Carstva.

Pojam *orant* ili *orans* slično obrazlažu i stručni leksikoni u kojima se dodatno podvlači da je molitveni stav oranta, u prvim stoljećima kršćanstva, kao najčešći i općenit, bio prakticiran kod gotovo svih pripadnika te religije¹⁰. To

je vrlo dobro potvrđeno i brojnim takvim prikazima na različitim spomenicima starokršćanske umjetnosti i na Zapadu, i na Istoku.

Trenutno se, međutim, čini čudnom činjenica da u kasnoantičkoj umjetnosti istočnojadranskoga prostora takvi motivi gotovo potpuno nedostaju, a posebno je intrigantan nedostatak takvih prikaza u tadašnjem velikom starokršćanskom centru, u Salonu¹¹.

Jedini pouzdano kasnoantički ovakvi prikazi su iz Pule (sl. 3.1) i na brončanoj oplati relikvijara iz Novalje na Pagu¹². Stjepan Gunjača navodi nalaz danas izgubljenog starokršćanskog kamenog reljefa s orantom iz Gornjih Kolljana¹³, a za dvije urezane rustične figure oranta na kamenoj ploči s brda Spas u Kninu tek se može pretpostaviti da pripadaju tome dobu (sl. 3.2)¹⁴. Slična dvojba iznosi se i u pokušaju kronološkog određenja mramornog ulomka s orantom iz istarskog Novigrada (sl. 3.4)¹⁵.

Figure u molitvenom stavu oranta sa široko raširenim rukama prisutne su i u umjetnosti ranoga srednjeg vijeka u Dalmaciji. Ilustrativni takvi onodobni prikazi su na ranokarolinškom srebrnom pozlaćenom Relikvijaru sv. Asela iz Nina (sl. 3.7)¹⁶ i na kamennom pilastru iz Gra-

⁹ Deomene. *L'immagine dell'orante fra Oriente e Occidente*. (Ur. A. Donati, G. Gentili), Milano, 2001.

¹⁰ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. (Ur. A. Badurina), Zagreb, 1979, str. 440-441.

¹¹ S tim u vezi, a za buduća istraživanja ove činjenice, važno je upozoriti na učestalost prikaza oranta, posebno na nadgrobnim spomenicima drugoga velikoga starokršćanskog centra u jadranskom bazenu, onoga u Akvileji, o čemu usp. I. WILPERT, *Die alchristlichen Inschriften Aquileia's*, *Ephemeris Salonitana*, Zadar, 1894, (reprint Split, 1994), str. 37-58.

¹² I. MATEJČIĆ - S. MUSTAČ, *Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća. Umjetnička baština istarske Crkve*. Poreč, 2014, str. 42-45 i tamo navedena starija literatura. Za crtež Marije Orntice na relikvijaru s Paga usp.: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. (Ur. A. Badurina), Zagreb, 2006, str. 189.

¹³ S. GUNJAČA, *Historijsko-arheološka šetnja dolinom gornje Cetine*, *Zbornik Cetinske krajine* 2, Sinj, 1981, str. 139-149, 141.

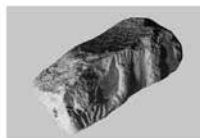
¹⁴ D. JELOVINA, *Starohrvatska nekropola na brdu Spasu kod Knina*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 19, 1989, str. 162, T. XXXIX. Figure su urezane na većoj tanjoj ploči na kojoj su i različiti drugi likovi i ornament. Prevladavaju grčki križevi u nekoliko izvedbi.

¹⁵ I. MATEJČIĆ, *Dvije crtice za profesora Rapanića*, u: *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, (ur. M. Jurković, A. Milošević), Zagreb - Motovun - Split, 2012, str. 327-328, sl. 2.

¹⁶ N. JAKŠIĆ - R. TOMIĆ, *Zlatarstvo. Umjetnička baština zadarske nadbiskupije*. Zadar, 2004, str. 46-48 i tamo navedena starija literatura.

bovca u Zabiokovlju, kojemu se predlažu različite datacije (sl. 3.3) te prikaz orantice na tzv. "Čikinom križiću" iz Zadra (sl. 3.5)¹⁷. U istome kontekstu zanimljiv je i ulomak pluteja iz Dabravina s polovično sačuvanim likom muškarca s uzdignutom desnom rukom (sl. 3.6). U pokušaju rekonstrukcije, Dimitrije Sergejevski mu u blago podignutu lijevu ruku smješta knjigu¹⁸, no moguća je pretpostavka da je i ovdje riječ o orantu. I taj se reljef različito datira, od 5. ili 6., pa do 12. stoljeća¹⁹.

Nakon Th. Klausera na kipić oranta s Garduna osvrnuo se i Mladen Nikolanci. No ni on nije dobro sagledao figuricu, pa, s osloncem na prethodno iznijeti Klausеров stav i iz svoga netočnoga navoda da joj je glava obrijana, izvlači zaključak da tu nije riječ o kršćanskom artefaktu, nego o liku svećenika iz sfere Izidinih kulta ili iz kulta neke druge orijentalne religije²⁰. Na mišljenja Th. Klausera i M. Nikolancija, osvrnuo se potom Nenad Cambi. Opravdano je upozorio na nedosljednosti na kojima su Klausер i Nikolanci gradili svoje pretpostavke, pa navodi: „...Th. Klausерu za takvu pretpostavku argument bijaše da je liku, tobože, bilo golo desno rame, što bi opovrgavalo kršćansku atribuciju... Međutim, Th. Klausер je loše proučio figurice. Naime, sasvim je jasno da je čovjek odjeven u dugu tuniku koja pada do gležnjeva (samo su stopala slobodna). Tunika se vidi i na lijevom, i na desnom zapešću, što znači da ima rukave (*tunica manicata*) i sukladno tomu da nema golo rame. Preko tunike prebačen je plašt, zapravo kratka i jednostavna toga koja je po svom karakteru kasnorepublikanska. Među-

- sl. 3. Prikaz oranta na kasnoantičkim i srednjovjekovnim spomenicima Istre i Dalmacije:
1. Dio prednje strane kasnoantičkog sarkofaga iz katedrale u Puli, danas u *Arheološkom muzeju Istre* (foto: I. Puniš);
  2. Detalj ploče s urezanim orantima iz Knina (foto: A. Z. Alajbeg);
  3. Adam i Eva kao orant i orantica na pilastru iz okolice Imotskog (foto: A. Milošević);
  4. Fragment mramornog reljefa s orantom iz istarskog Novigrada (foto: I. Matejčić);
  5. Orantica na tzv. "Čikinom križiću" (prema: N. Jakšić - R. Tomić);
  6. Orant s fragmentarnog pluteja iz Dabravina (foto: A. Milošević);
  7. Prednja strana Relikvijara sv. Anselma iz riznice ninske katedrale (foto: A. Z. Alajbeg).

tim, čak i nije u potpunosti točno da kršćanstvo ne pozna golo rame, jer se ponekad i Krist pokazuje samo s palijem na golim prsima, poput antičkog filozofa. Prema obliku haljine, dakle, ne bi bilo isključeno ni kršćansko tumačenje,

¹⁷ N. CAMBI, *Antika*. Zagreb, 2002, str. 280-281. – A. MILOŠEVIĆ, *Scultura ornamentale del VII e VIII secolo nei Balcani occidentali, Hortus artium medievalium* 9, Zagreb - Motovun, 2003, str. 367-368. Za križić iz Zadra usp. N. JAKŠIĆ - R. TOMIĆ, *Zlatarstvo*, str. 45.

¹⁸ D. SERGEJEVSKI, *Dabravina*. Sarajevo, 1956, str. 37, T. XIV.

¹⁹ O tome problemu usp. N. CAMBI - A. GAMULIN - S. TONKOVIĆ, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*. Split - Zmijavci, 1999, str. 95-117. – J. MAKSIMOVIĆ, *Srpska srednjovjekovna skulptura*. Novi Sad, 1971. – A. MILOŠEVIĆ, *Scultura ornamentale*, str. 357-382.

²⁰ M. NIKOLANCI, *Kulturni život u Saloni i rimskoj Dalmaciji, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 82, Split, 1989, str. 154, bilj. 36.

sl. 4. Etrušćanske figurice iz Dalmacije: 1-2. *Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju* (foto: A. Z. Alajbeg); 3. Studenci kod Imotskog (prema: B. Čović).

ali to ne dolazi u obzir iz jednog drugog razloga... No ni M. Nikolanci nije dobro proučio lik. Nije posrijedi čelava i obrijana glava egipatskih svećenika, jer čovjek ima kosu pruženu od straga prema naprijed i na čelu se jasno vide kratki i ravni pramenovi, oblikovani poput resa. To je italski način češljanja...“

N. Cambi je to svoje mišljenje iznio u sklopu rasprave o dvjema brončanim etrušćanskim figuricama iz *Arheološke zbirke Franjevačkog samostana u Sinju* (sl. 4.1-2)²¹. Tu je prigodu ujedno iskoristio da pobroji i valorizira sve takve nalaze iz Dalmacije i širega joj zaleđa. Zaključio je da takvi nalazi nisu osobito brojni, da nisu lokalni proizvodi te da se u našim krajevima pojavljuju kao italski import. Gotovo u svim slučajevima koje navodi, a riječ je o

stilski ujednačenim nagim muškim i ženskim figuricama izduženog tijela i vrlo tankih udova bez naglašene muskulature. Detalji lica su shematski naznačeni. Prema tipološkom i stilskom razvrstavanju u etrušćanskoj umjetnosti pojavljuju se vrlo rano (neki primjerci mogu se datirati u 7. stoljeće prije Krista), a pripadaju tzv. izduženom stilu (*elongated figures*)²². U nastavku svoje rasprave, N. Cambi podsjeća i na etrušćansku figuricu iz Studenaca kod Ljubuškog, koja nije gola, nego prikazuje ženu odjevenu u dugačku haljinu, za koju navodi da je tipično etrušćanska²³. Haljina joj se seže do

²¹ N. CAMBI, Dvije brončane figurice iz Muzeja Franjevačkog samostana u Sinju, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24, Zagreb, 2007, str. 190-191, bilj. 19, sl. 7-9.

²² S obzirom na malobrojnost takvih nalaza u Dalmaciji, Cambi se i zapitao nisu li figurice iz franjevačkog muzeja u Sinju krivotvorine, jer mu je poznato da su se takvi proizvodi raspačavali u triljskom kraju krajem 19. stoljeća. No u istom trenutku je odagnao takvu misao, posebno kada je riječ o ženskoj figurici (usp. N. CAMBI, Dvije brončane figurice, str. 190).

²³ N. CAMBI, Dvije brončane figurice, str. 190-191, bilj. 18.

koljena, nije zagrnuta plaštem i raskošno je ukrašena točkasto raspoređenim ornamentima (sl. 4.3). Izvedba te skulpturice, kao i one koje sam prije pokazao, bile su razlog da istoj grupi italskih figurica N. Cambi pribroji i statuetu s Garduna za koju doslovno navodi: „Na pojavu etruščanskog importa upozorava također i srebrni (očito još dragocjeniji) kipić ‘oranta’ iz Garduna s podignutim rukama. I taj kipić ima identično oblikovane pojedinosti lica (nos, oči i kosu). I on nedvojbeno pripada istoj italsko-etruščanskoj skupini.“ Na kraju bilješke 19 još zaključuje: „Figurica je vjerojatno iz 2. – 1. st. pr. Kr. Dakle, izidinski kao i kršćanski karakter statuete nedvojbeno i bez okolišanja ne dolaze u obzir. Gesta s obje, nejednako podignute ruke pouzdano upućuje na obrednu sferu. Po svojoj prilici posrijedi je zazivanje (invokacija) božanstva i italskog je podrijetla.“²⁴ Sve ono što je N. Cambi napisao o gardunskom orantu bilo je potaknuto razmišljanjima Th. Klausera i M. Nikolancija. U ovome trenutku i zbog iznijetih argumenata, meni se ipak čini da bi lakše bilo prihvatiti sve druge pretpostavke negoli Cambijevu, pa bih ovaj dio rasprave kratko završio parafrazirajući ga – italo-etruščanski karakter gardunskoga kipića nedvojbeno i bez okolišanja ne dolazi u obzir.

Na kipić srebrnog oranta s Garduna i ja sam se nekoliko puta osvrnuo u svojim starijim tekstovima. Uglavnom sam podržavao prijedlog L. Jelića da je riječ o artefaktu iz sfere kršćanskoga kulta. Nekoliko puta sam ga upotrijebio za upotpunjavanje slike o mogućim najranijim tragovima kršćanstva na Gardunu, potom u širem triljskom kraju ili, pak, na području cetinske regije općenito. Oslonac za takvo tumačenje tada sam nalazio u brojnim, vrlo sličnim takvim prikazima na istovremenim kršćanskim spomenicima, posebno u rimskim katakombama i na različitim drugim kasnoantičkim, ponajprije nadgrobnim spomenicima diljem Rimskoga Carstva²⁵. Opširnije sam ga raspravljao i

prije desetak godina kada sam pretpostavio da je srebrni orant iz Tilurija ranobizantski umjetnički proizvod kojega je moguće šire datirati, između 5. i 7. stoljeća²⁶. Kako je već najavljeno u prvoj rečenici ovoga teksta, sada od takvoga mišljenja definitivno odustajem, a evo zašto.

U zadnjem desetljeću 19. stoljeća, u arheološkoj literaturi pojavilo se nekoliko tekstova o arheološkim krivotvorinama iz sinjske okolice. Problematiziranje je započelo u trenutku kada su u Sinju²⁷, za zbirku *Zemaljskog muzeja* u Sarajevu nabavljena tri predmeta izlivena od bronce; mali bik i dvije, po dimenzijama i sadržaju gotovo identične figuralne kompozicije, u kojima polustojeći muškarac isukanim kratkim mačem pokušava umoriti nemoćnu ženu koja sjedi na tronošcu s naslonom. Kako se spominje u literaturi, navedene figuralne kompozicije pronađene su, 1880. godine, u tvrđavi Čačvini, nedaleko od Sinja u Dalmaciji, pa ću je u nastavku, prema mjestu otkupa, kolokvijalno nazivati *sinjska grupa*. Kako je baš taj artefakt zanimljiv za moju raspravu, ovdje reproduciram tada objavljenu njenu kvalitetnu fotografiju i zanimljivosti (nevidljive na priloženoj slici) iz opisa Morica Hörnesa, tada kustosa u carsko-kraljevskoj prirodoslovnoj zbirci u Beču (danas *Naturhistorisches Museum*, sl. 5)²⁸.

ŠEVIĆ, *Numini Hippi fluvii*. Split, 2003, str. 11. – A. MILOŠEVIĆ, *Arheološki izvori za srednjovjekovnu povijest Cetine*. Doktorska disertacija, Zadar, 2005, str. 55. Takvo mišljenje uvjetno su prihvatile i D. DELIĆ - B. ŠKARICA, Trilj u starokršćanskom dobu (IV. - VII. st.), *Triljski most I/1*, Trilj, 2006, str. 41 sa slikom.

²⁶ Vidi bilj. 1.

²⁷ Pretpostavljam da su nabavljene od nekog sinjskog kolekcionara jer je dobro poznato da je numizmatičko i arheološko kolekcionarstvo cvalo među imućnim sinjskim trgovcima u drugoj polovini 19. stoljeća, o čemu usp. A. MILOŠEVIĆ, *Arheološka topografija Cetine*, str. 24-25.

²⁸ Dvije čudnovate grupe od bronca iz okolice sinjske, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 2/1, Sarajevo, 1890, str. 19. Navedeni predmeti danas se više ne nalaze u sarajevskom muzeju. U korespondenciji s tamošnjom ljubaznom kolegicom dr. sc. Andrijanom Pravidur, voditeljicom arheološke zbirke *Zemaljskoga muzeja*, izbistrio se zaključak da su one vjerojatno ostale u Beču, gdje su bile poslone na ekspertizu, između 1886. i 1890. godine, a nakon što je utvrđeno da je riječ o krivotvorinama, pretpostavljam da više nije bilo osobitog interesa da ih se vrati u Sarajevo. Moji pokušaji da tim figuricama uđem u trag u nekom

²⁴ N. CAMBI, Dvije brončane figurice, str. 191, bilj. 19. Takvu prosudbu o gardunskom orantu N. Cambi je prethodno bio iznio u razgovoru koji je objavljen u časopisu *Triljski most I/1*, Trilj, 2006, str. 38.

²⁵ A. MILOŠEVIĆ, Arheološki spomenici gornjeg i srednjeg toka rijeke Cetine, *Zbornik Cetinske krajine* 2, Sinj, 1981, str. 60. – A. MILOŠEVIĆ, *Arheološka topografija Cetine*. Split, 1998, str. 245. – A. MILO-

sl. 5. Figuralna kompozicija (*sinjska grupa*),
krivotvorina iz kraja 19. stoljeća
(prema: GZM, 1890.).

Hörnes tako navodi da je riječ o grupi od dvije sadržajno povezane figurice izlivena u bronci s jednoličnom finom tamnozelenom patinom. Djelomično su sačuvani tragovi posrebravanja, što se vidi u predjelu pojasa muške figure. Najveća širina i visina joj je 11,6 – 13 cm, pri čemu je visina sjedeće ženske figure 11,3 cm, a polustojeće muške 13 cm. Visina tronošca s naslonom je 7,5 cm. Hörnes je još zapisao, a to će se pokazati ključnim u nastavku moga teksta, da su glave obiju figura nesrazmjerno velike. Od tjemena do brade visoke su

od bečkih muzeja, uglavnom nisu uspjeli. Danas se ne nalaze u *Kunsthistorisches Museum*u, a niti u arhivu toga muzeja ima traga o provedenim ekspertizama. Za te podatke zahvaljujem dr. Georgu Plattneru, direktoru *Antikensammlung (Ephesos Museum)* koja je dio *Kunsthistorisches Museum*a. Dr. Anton Kern i dr. Karina Grömer nisu uspjeli ništa pronaći niti u fundusu i arhivu *Naturhistorisches Museum*a, pa se danas s priličnom sigurnošću može držati da su Pezeljeve kivotvorine zauvijek izgubljene.

3 cm (za orijentaciju gornji dio tijela, od pojasa do glave visok je 3,5 cm). Dijelovi lica su jasno i oštro izraženi. Kosa je predložena dubokim urezima, a takav način njene izvedbe pomalo se gubi prema tjemenu. Sama lica prikazana su s priličnom dozom naivnosti, doimaju se kao strašila, no ipak pokazuju sve pojedinosti: nozdrve u nosu, reljefne romboidne zjenice u očima, u velikim ušima su vrlo precizno izbušene okrugle rupe s ciljem da se narativno prikaže otvor toga slušnog organa, usta s ispupčenim usnama su poluotvorena, kod ženske figure nešto više, zbog situacije u kojoj se nalazi. Cijela kompozicija sastoji se od triju elemenata (muške i ženske figure te tronošca) koji su izliveni u zasebnim kalupima i potom spojeni u cjelinu. Pored toga, zasebno je izlivena i ruka muškarca s kratkim mačem koja je u ramenu povezana nekakvom sponom koja je u vrijeme ekspertize bila rasklimana. U nekom trenutku bila je slomljena i potom opet spojena zadnja noga tronožne sjedalice. Prema Hörnesu, ona ima četverouglasto sjedalo i tri izvinute noge koje se u donjem dijelu dodatno izvijaju. Prema natrag povinuti naslon urešen je fantastičnom životinjom s glavom zmije ili kornjače široko otvorenih usta i velikog jezika. Tu su i dvije povinute noge koje također završavaju zmijskim glavama.

Cijelu kompoziciju *sinjske grupe* M. Hörnes doživljava kao naivni izraz neke poznate povijesne teme, i to tako da je radnja drugoga (starijega) porijekla negoli je sama likovna izvedba koju je u novije vrijeme ostvarila nespretna ruka.

Opširniju njenu likovnu i stilsku valorizaciju prepustio je Theodoru Frilmmelu, tadašnjem kustosu u carsko-kraljevskoj umjetničko-povijesnoj zbirci u Beču (danas *Kunsthistorisches Museum*)²⁹. On također ističe njen naivni likovni izraz podcrtavajući činjenicu da ju je teško smjestiti u bilo koje poznato povijesno-umjetničko okruženje. Oprezno pretpostavlja da ju se, zbog nedostatka stila i ikonografskog određenja, može smjestiti među slične srednjoeuropske brončane izvedbe iz zadnjih stoljeća srednjega vijeka, dakle u ono doba kada su se sukobile propale antičke i starokršćanske tra-

²⁹ Dvije čudnovate grupe, str. 21-24.

dicije s različitim barbarskim i polubarbarskim elementima. U to vrijeme, prema Frimmelu, u kiparstvu, jednako kao u slikarstvu i arhitekturi, proizvodila su se djela u kojima je vidljiv nedostatak umjetničkog izvođenja detalja često kompenziran ukupnim dojmom kako ga je trebao zamišljati promatrač. Pretpostavlja stoga da je djelo nastalo između 16. i 17. stoljeća, a kako je znao i iz kojega područja dolazi, u njemu je – pogotovo u brutalnosti cijele scene u kojoj muška nadmoć daleko nadilazi nezaštićenu i smrti prepuštenu ženu – pretpostavio i utjecaj južnoslavenske narodne epike. Upravo u to vrijeme, naime, započelo je i skupljanje narodnih junačkih pjesama u kojima ima i sličnih motiva kako ih prikazuje navedena kompozicija.

Na istome mjestu svoje ekspertno mišljenje o istoj grupi izrekao je i Friedrich von Kenner, tadašnji upravitelj carsko-kraljevske umjetničko-povijesne zbirke u Beču³⁰. Ovdje prenosim dio njegove opće ocjene jer je jezgrovita i sadržajna: „Kip od bronca, štoto je u dva eksemplara nagjen u Dalmaciji, ne stoji u savezu ni s kojim štilom, koji uopće nalazimo u Dalmaciji, niti se u njem razabire pravac klasičke, niti vizantinske i romanske umjetnosti, niti renesance. Spoljašni oblici, kano vjenčanje muške glave lovor-vijencem, koji nas sjećaju na antiku, ili oblik stolice, koji nas sjeća na romansko orugje, valjaće možda svesti na reminiscencije od starijih kipotvorina, koje je saljevač one grupe kadkad vidio, ali po nutarnju bitnost njene umjetnosti slabo šta vrijede.“ U nastavku iznosi mišljenje prema kojemu je, zbog izraženog naturalizma u predočavanju kretnja, „kipotvor“ južnoslavenskoga porijekla te da je nadahnuće za kompoziciju našao u junačkim pjesmama „kakve su se očuvale u usmenoj predaji kod poludivljih plemena, koja su živjela za dalmatinskim bregovitim pokrajinama“. Jednako kao i Frimmel, pretpostavlja da je rad nastao u 16. ili 17. stoljeću.

Na navedeni članak u *Glasniku Zemaljskog muzeja*, koji je redakcija koncipirala tako da potakne polemiku i da eventualno prikupi nove spoznaje koje bi pomogle krajnjem rješenju, vrlo brzo je reagirao don Frane Bulić³¹. Iz

njegove korespondencije, koja se danas nalazi u arhivu *Konzervatorskog odjela* u Splitu³², a koju ovdje donosim kao priloge, jasno je da je Bulić imao spoznaje o tim krivotvorinama i prije negoli je članak objavljen u *Glasniku*. Tako u pismu (Prilog 3) upućenom ravnateljstvu *Zemaljskog muzeja* u Sarajevu navodi: „Ova grupa o kojoj se *Glasnik* bavi bila je podpisanom ponudjena na prodaju 1885. ili 1886. od neke gospodje iz Trogira, kao predmet velike cijene (predstavljajući ubojstvo Agripine po Neronu), a kada je on izjavio da je to falsifikat uvjerena o tomu zahtjevala je fior 15, pa i mnogo manje. Podpisani, koji kupuje prigodno uz malu cieniu i moderne falsifikate, a to za znanstvene svrhe, bio bi platio koji fiorin za ovi predmet, da gorirečena gospodja bude ga htjela dati. Kadikad tako isti predmeti povraćaju se kao tobože nadjeni na drugom mjestu. Na pr. grupa NERONION bila mu je ponudjena god. 1883. kao našasta u okolici Sinjskoj, a godinu dana kasnije kao nadjena na otoku Hvaru.“

Prije negoli je uputio pismo redakciji *Glasnika*, F. Bulić se potrudio saznati nešto više i o autoru navedene kompozicije, pa je iz korespondencije s V. Čaletom (Prilog 1), učiteljem u Docu Donjem, „konfidencijalno“ saznao da ju je izlio lokalni kovač Petar Pezelj Ilijin. Sam Bulić, kako navodi u jednom pismu, nije mogao sam izvidjeti situaciju jer ga je „krivotvorac“ izbjegavao iz straha da ne bude javno razotkriven. U isto vrijeme, kao krivotvoritelj novca, u Docu Donjem djelovao je i Petrov rođak, Pavao Pezelj pok. Joze, koji je za tu svoju aktivnost bio osuđen na jednogodišnju kaznu „tamnice“ (Prilog 4), a da je naš krivotvoritelj Petar, a ne Pavao, svojim pismom potvrđuje učitelj V. Čaleta (Prilog 2).

Dio toga pisma, ali i druge podatke koje je dobio od F. Bulića, prenosi Ljudevit pl. Thallóczy u opširnijem članku kojemu je bila svrha upozoriti znanstvenu javnost na krivotvorine Petra Pezelja³³. Taj je tekst dijelom nastao i stoga jer je u stručnoj javnosti trebalo opravdati tadašnje zaposlenike *Zemaljskog muzeja* za

³⁰ Dvije čudnovate grupe, str. 18-19.

³¹ Kipovi od bronce iz Sinja - lažni su, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 2/3, Sarajevo, 1890, str. 309.

³² Za podatke zahvaljujem kolegici Vanji Kovačić.

³³ LJ. THALLÓCZY, O lažnim broncanim kipovima iz Sinja, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 2/4, Sarajevo, 1890, str. 321-330.

pagrešan otkup³⁴ i na neki se način ispričati F. Buliću koji s tim u vezi nije bio prije konzultiran³⁵, a što bi bilo sasvim logično s obzirom da predmet potječe s prostora kojega je Bulić izvrsno poznao. U takvome postupku, u kojem su tadašnji stručnjaci *Zemaljskoga muzeja* u Sarajevu tražili pomoć od onih u Beču, a ne od Bulića, vidim poremećene međukolegijalne odnose slične današnjima. U istome članku Lj. Thallóczy izvještava i o drugim krivotvorinama Petra Pezelja. Tako navodi da je tadašnji ravnatelj carsko-kraljevske prirodoslovne zbirke u Beču, zoolog Franz Steindachner, putujući po Dalmaciji, 1881. godine, kao nalaz iz *Tiluriuma* otkupio brončanu figuricu vola, a nakon što ga je F. Bulić upozorio da je riječ o krivotvorini, predao ju je *Zemaljskom muzeju* u Sarajevu. Navodi se i podatak da je ruski konzul Vasilije Passek u Dubrovniku bio otkupio tada već poznatu grupu *Kraljević Marko* za koju je također utvrđeno da je Pezeljeva krivotvorina. Iz članka Lj. Thallóczya doznalo se i nešto više o jednoj od dviju istovjetnih skulpturica *sinjske grupe*, koje su bile predmet ekspertize bečkih stručnjaka. Jedna od njih nekada se nalazila u zbirci Huga Jedličke u Mostaru³⁶. I za nju se navodi da je otkupljena od nekog seljaka u blizini Sinja.

³⁴ Na str. 324, Thallóczy piše: „Kupnju nam nije od potrebe izvinjavati, jer cijenu zbog neznatnosti njene ne vrijedi da spominjemo.“ Navodi pri tome citat iz: P. EUDEL, *Le truquage: altérations, fraudes et contrefaçons dévoilées*. Paris, 1884, koji u svojoj knjizi (str. 69), raspravljajući slična pitanja, navodi da nema glasovite zbirke u kojoj unatoč znanja i opreznosti konzervatora ne bi bilo notornih krivotvorina. U nastavku svoga članka Thallóczy navodi desetak takvih primjera iz velikih europskih muzeja.

³⁵ Završavajući pismo ravnateljstvu *Zemaljskog muzeja* (Prilog 3), Bulić je napisao: „Podpisani je smatrao svojom dužnosti, u interesu znanosti, javiti ovo tomu Slavnomu Ravnateljstvu, a pripušta istomu da, se obzirom na štovane osobe koje su predmet o kojemu se govori, prosudile kao starinski iz XVI ili XVII vieka, posluži ili ne ovim viestima u Glasniku. Njemu je samo do istine u znanosti.“

³⁶ Hugo Jedlička je kao arhitekt i graditelj djelovao u Mostaru od 1884. do kraja stoljeća. Pored posla kojim se bavio, s V. Radimským je snimao spomenike kulture u okolici Mostara (usp. B. PULJIC - M. ŠETKA PRLIĆ - M. RAKIĆ, *Arhitekti i graditelji u Mostaru za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije (1878. - 1918.)*, *Prostor* 25, Zagreb, 2017, str. 3-19.

Za boravka u Dalmaciji, u srpnju 1890. godine, Lj. Thallóczy se odlučio podrobnije raspitati o krivotvoritelju Petru Pezelju u čemu su mu u Sinju pomoć pružili tadašnji kotarski poglavar, barun Petar Ljubibratić i lugar Jelušić. Prema podacima koje je prikupio, a i sam se u sve uvjerio za posjeta selu Rošča gdje je Pezelj živio, zapisao je da je Petar Pezelj vrijedan i bistar „sveznadar“ koji je uspješno vodio svoje seljačko gospodarstvo, a u dokolici se bavio kovačkim poslovima, popravljao je i ukrašavao puške i različite druge metalne predmete. Kaže i da je izrađivao takve brave za vrata koje je bez ključa mogao otvoriti samo čovjek koji je u tome poslu bio vrlo vješt. Thallóczy je istražio da se Pezelj krivotvorinama počeo baviti oko 1875. godine, a za to je inspiraciju tražio u umjetninama u dalmatinskim gradovima i u splitskom muzeju. Opisuje i njegovu kuću koju je sam bio napravio i ukraasio brojnim klesarijama. Krivotvorinama se prestao baviti nešto prije 1890. godine jer je bio razotkriven i malo je što mogao prodati kako bi mogao isplatiti uloženi trud. Još je i zapisao da to što je radio, nije „...samo radi koristi, već i po nutarnjem nagonu. Da mu je bilo nauke, možda bi postao umjetnikom, ovako ostade seljački krivotvoracki ženij“³⁷.

S današnje vremenske distance može se reći da je taj „seljački genije“ iz Dalmatinske zagore djelomično uspio u svom naumu iako nemamo cjelovit uvid u sve ono što je napravio. Za neke predmete se znade samo prema šturom opisu, a tek malobrojni su zabilježeni crtežom ili fotografijom. Teško će to biti ikada spoznati i zbog činjenice što mnogi koje je uspio prevariti – bilo da je riječ o pojedincima, bilo o institucijama – u tajnosti su držali takve svoje postupke da ne bi ispali neznalice ili lakovjerni ljudi³⁸.

³⁷ L.J. THALLÓCZY, O lažnim brončanim kipovima iz Sinja, str. 329.

³⁸ M. ČATIPOVIĆ, *Podvale, obmane i zablude u svijetu nauke*. Zagreb, 1980, str. 56-58 (poglavlje: Brončani kipići iz okolice Sinja). Čatipović navodi još jednu Pezeljevu kreaciju koja se nalazila u posjedu povjesničara književnosti i diplomata Antuna Kolendića. Radi se o figurici Kraljevića Marka s buzdovanom i sabljom u koricama na kojima ćirilicom piše *Marko Kraljević*. (Iz kratkoga opisa je očito da to nije ona ista figurica Marka Kraljevića koju je bio otkupio ruski konzul u

Ono što je meni u ovome trenutku važno istaknuti jest da više nema nikakve dileme u tome da su figurice, koje su bile predmet ekspertiza bečkih stručnjaka, krivotvorine Petra Pezelja. Danas se ne zna gdje se ta grupa nalazi, no na sreću, ostala nam je njena kvalitetna fotografija koja vrlo dobro može pomoći u likovnoj analizi gardunskoga srebrnog oranta.

U detaljnome opisu *sinjske grupe* M. Hörnes je upozorio na jednu njihovu osobitost, a to je da im glave i tijela nisu proporcionalni. Glave su im, naime, prevelike u odnosu na tijelo što je i karakteristika gardunskog oranta (sl. 1). I lica su na svim kipićima vrlo slična. Hörnes također navodi, i s time se treba složiti, da su im dijelovi lica jasno i oštro izraženi, da su prikazana s priličnom dozom naivnosti te se doimaju kao strašila (sl. 6).

Zajednička osobina lica na svim kipićima jest da imaju naglašenu veliku mesnatu bradu, poluotvorena usta, široki nos s probušenim nozdrvama, velike oči s romboidnim reljefnim zjenicama te lučne široke obrve izvedene urezima (sl. 7). Na glavama su u svim primjerima i velike uši s rupom u sredini, kojom se pokazuje otvor toga slušnog organa. I kosa na glavi muškarca s lovorovim vijencem iz *sinjske grupe* vrlo je slična onoj na gardunskom kipiću. Izvedena je širokim urezima koji se pružaju od čela prema tjemenu. Vrlo zanimljiv detalj na licu gardunskoga oranta su široki i dugački zalisci (njem. *backenbart*, tal. *baffi*, franc. *rouflaquette*, eng. *sideburns*), preciznije izvedeni na desnoj strani glave (čini se da ih je imao i muškarac *sinjske grupe*), a koji se kao modni detalj na muškome licu pojavljuju tek od 18. stoljeća (sl. 8). U široku upotrebu ušli su u drugoj polovini 19. stoljeća, što bi također mogao biti vrlo važan pokazatelj vremena u kojemu je kipić napravljen. Prsti na rukama gardunske statuete izvedeni su dorađivanjem nakon lijevanja, i to

sl. 6. Muška i ženska glava *sinjske grupe*.

sl. 7. Usporedba glava gardunskog oranta i muškarca iz *sinjske grupe*.

sl. 8. Zalisci na licu gardunskog oranta (foto: A. Z. Alajbeg).

sl. 9. Usporedba detalja na figuricama gardunskog oranta i *sinjske grupe*.

Dubrovniku, Vasilije Passek.) Navodi se da ju je poslije Prvoga svjetskog rata na poklon dobio njegov otac Petar Kolendić, dok je bio ravnatelj gimnazije u Sinju. Poslije se preselio u Beograd gdje je bio dugogodišnji sveučilišni profesor i član SANU-a. O Petru Pezelju vidi još u: I. ČAPETA RAKIĆ, O propisima i pravnim aspektima zaštite pokretne baštine za vrijeme druge austrijske uprave u Dalmaciji, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 9, Split, 2016, str. 11-12 (preporučavaju se poznati podatci iz literature).

upotrebom turpije trokutastog presjeka. Na isti način izvedeni su prsti i zmijska glava *sinjske grupe*, pa je to još jedan detalj koji radionički povezuje ove dvije skulpture (sl. 9).

U konačnici, pretpostavljam da sam pokazao dovoljno argumenata prema kojima se može suditi da su obje ovdje raspravljane skulpturice proizvod iste ruke, tj. da je obje izradio Petar Pezelj u zadnjim desetljećima 19. stoljeća.

Gardunski je orant u zbirku *Arheološkog muzeja* u Splitu dospio, kako je već rečeno, 1886. godine, a Th. Klauser navodi da ga je, kao nalaz s Garduna, otkupio F. Bulić³⁹. Ti činjenični podatci dodatno zbunjuju jer se taj otkup dogodio u vrijeme kada je Buliću već bila poznata *sinjska grupa* koja mu je nuđena za otkup približno u isto vrijeme i svega četiri godine prije negoli je Pezelj bio raskrinkan kao krivotvoritelj, a za što je isključivo bio zaslužan upravo F. Bulić. Je li on tada bio uočio njihovu likovnu srodnost, danas nije moguće potvrditi. Mislim da nije jer je taj nalaz uveo u muzejski inventar, a bjelodano je da ga nije niti otkupio kao moderni falsifikat koji bi – kako stoji u jednom njegovom pismu – u budućnosti poslužio u znanstvene svrhe, jer je sudjelovao u objavi gardunskoga oranta gdje se navodi da je riječ o malom starinskom kršćanskom kipiću koji prikazuje bogomoljca⁴⁰.

Pretpostavljam da sam ovim tekstom pružio dovoljno argumenata zbog kojih se može ustvrditi da je i u ovom slučaju riječ o krivotvorini Petra Pezelja, pa samim time i sva ranija mišljenja o italo-etrusčanskom, rimsko-poganskom, starokršćanskom ili ranobizantskom porijeklu gardunskog srebrnog kipića nedvojbeno i bez okolišanja ne dolaze u obzir⁴¹.

³⁹ TH. KLAUSER, Studien zur Entstehungsgeschichte, bilj. 52. Za taj podatak se zahvaljuje M. Nikolanciju.

⁴⁰ L. JELIĆ - F. BULIĆ - S. RUTAR, *Guida di Spalato*, str. 164.

⁴¹ Usporedno sa stasanjem europskih država, tijekom 19. stoljeća, naglo je expandirala amaterska i potom profesionalna arheologija. Tada je začeta i većina današnjih velikih europskih muzeja koji su izrasli iz brojnih kraljevskih, carskih i inih drugih privatnih kolekcija. Glavne osnove za njihov rast bile su široko rasprostranjena trgovina antikvitetima i nekritički otkupi prilikom obilazaka poznatih arheoloških nalazišta diljem Europe, pogotovo na Mediteranu. Cijelu tu situaciju dobro ilustrira jedna novela Sir Waltera Scotta, čiji sadržaj na određeni način nalikuje priči o gardunskom

orantu, ocrtavajući ujedno i vrijeme u kojemu se sve to događalo i u kojemu je prostor za svoje djelovanje našao kovač P. Pezelj. Naime, u četvrtoj poglavlju Scottovog djela *The Antiquary* (1816.), glavni su likovi arheolog amater Jonathan Oldbuck i prijatelj mu antikvar Lovel koji, nadahnuti knjigom A. Gordona, *Itinerarium Septentrionale* (o rimskim ruševinama), raspravljaju jednu epizodu iz antičke prošlosti Britanije. Povod za priču bio je pronalazak kamenog ulomka s nekoliko slova na položaju Monkbarns na istočnoj obali Škotske. Bez ozbiljne osnove, Oldbuck je zaključio da je riječ o rimskom natpisu te je, nadajući se arheološkoj slavi, za veliku cijenu otkupio, inače bezvrijedno zemljište na kojemu je ulomak pronađen. Analizirajući potom povijesne izvore, vidljive ostatke na terenu, geomorfologiju tla i lokalnu toponimiju, dva su prijatelja zaključila da su otkrili neubicirani kastrum *Pruinis* iz vremena Valentinijanovih ratova s Piktima u Britaniji. Samouvjerenost se nadograđujući u učenim i uzvišenim raspravama, likovali su nad svojim umotvorinama sve do trenutka dok im nije pristupio stari lokalni prosjak Edie Ochiltree. On ih je na zabavan način spustio na zemlju govoreći da tu nije riječ o ostatcima pretorija rimskog logora jer se on sjeća razloga i vremena gradnje zidova koji su se nazirali pod zemljom.

Prilozi:

1. *Split, 24. travnja 1890. godine: pismo Frane Bulića ravnateljstvu osnovne škole u Donjem Docu. Traže se informacije o tamošnjem kovaču za kojega se sumnja da krivotvori arheološke predmete.* (Br. 25/K).

Slavnomu Ravnateljstvu pučke muške škole Donji Dolac

Poznato je već od nekoliko godina da je tu ili u Srinjinama neki kovač, imenom Pavao Pezelj (?), vrijedan u svojem zanatu, koji kadikad gradi predmete iz kovine, kao na pr. kipiće od mjeda, tuča, te ih po drugoj trećoj osobi tura na prodaju u sviet, kao tobože starinske predmete. Od tih kipića, koji se kažu njegovu, podpisani je danas imao prigode viditi: kralja na prijestolju, komu dolaze na poklon mali kraljići, s nadpisom straga, ako se ne vara, NERONION, čovjeka koji mačem prodire žensku osobu u prsi; Kraljevića Marka, nadpisom na sablji Kraljević Marko ćirilicom.

Pošto podpisani želi znati zbog ~~isključivo~~ znanstvenih svrha za pravo ima zanat i zanimanje, kao što i ja predmete skovane od gorenavedenoga Pezelja, moli najuljudnije to slavno Ravnateljstvo, da bi izvolilo izvijestiti se tajno o svim gorenavedenim aktivnostima i još drugim valjda podpisanom nepoznatim, te ih u interesu znanosti priobćiti konfidencijalno podpisanom.

Spljet, 24/IV '90

F. Bulić

Op. Zove se Pave Pezelj pok. Ilije iz Donjeg Doca

2. *Dolac Donji, 6. svibnja 1890. godine: odgovor V. Čaleta iz Donjeg Doca Frani Buliću. Dostavljaju se prikupljene informacije o kovaču Petru Pezelju za kojega se sumnja da krivotvori arheološke predmete.* (Br. 43/r. p. n.).

Slavno Ravnateljstvo Muzeja u Spljetu

Na cijenjeni Dopis Tog Slavnog Ravnateljstva dneva 24/IV. t. g. br. 25, čast je potpisanom dostaviti najiskrenije izviješće.

Petar (ne Pava) Pezelj Ilijin, stoji u selu Rožci u odlomku ove župe i bavi se zanatom kovanja i salijejanja, buduć potpisano osvjedočeno posredno i neposredno: neposredno jer mu je potpisani u kući bio i vidio ručica arbija i noževa salivenih od srebra i od žute mjedi, naslikani sa glavom i mitologičnim prikazom, a posredno osvjedočen, slišajući pripovijedati od tamošnjih seljaka, da je spomenuti P. Pezelj vrijedan kovati i salievati i da je to činio. Ovo sam čuo od mojih konfidenata, a od njegovih koji su mu čuvali sentinellu, mučno i teško da bih mogao doznati.

Po nedjelje saći će dolje I. Stazić i donesti će Vam nekoliko originalnih dukata.

Sa osobitim štovanjem

Ravnateljstvo pučke učionice

Dolac Donji 6 svibnja 1890

V. Čaleta

3. *Split, 5. lipnja 1890. godine: pismo Frane Bulića ravnateljstvu Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Dostavljaju se informacije o kovaču Petru Pezelju za kojega je utvrđeno da krivotvori arheološke predmete.* (Br. 10/V '90/K, Br. 25/90/K, Br. 25/JK).

Slavnom Ravnateljstvu Zemaljskog Muzeja Sarajevo

U prvoj ovogodišnjoj knjizi cijenjenog „Glasnika” toga Zemaljskog Muzeja na str. 18-24 (uz sliku) pročitao je potpisani nazad nekoliko vremena opis dvaju tobožnjih predmeta arheologičkih pod naslovom „Dvije čudnovate grupe od bronca iz okolice Sinjske” koje su sada svojina toga muzeja i za koje se kaže da su iz XVI ili XVII vieka.

Obzirom na izjavno u istom članku, da će naime to slavno Ravnateljstvo rado primati svaki prinos koji bi se bavio tim predmetom, no osobito u interesu znanosti, potpisani smatra svojom dužnosti obavijestiti to slavno Ravnateljstvo kako su ti predmeti moderni falsifikati učinjeni od nekog kovača u okolici Sinjskoj.

Ovi kovač imenom Petar Pezelj pok. Ilije žive u Donjem Docu selu Obćine i Kotara Sinjskoga, te se uz kovanje ~~kojekakvoga~~ oružja i alata za težačke potrebe bavi kriomice kovanjem i zalieavanjem kojekakvih drugih predmeta, kao na pr. živina, mitologičkih ili poviestnih grupa itd. On je, u koliko je poznato pišućemu bio i radi krivotvorenja novaca, kažnjen tamnicom u Koprnu, gdje se donjekle i usavršio u svojem zanatu kovača. ~~Njega~~ poznaje ga od nekoliko godina podpisani kao krivotvoritelja starinskih predmeta, no lično nije ga mogao nikad vidjeti jer on izbjegava iz straha podpisanoga. Kipiće i grupe od bronca i drugih kovina, što on salieva, tura u sviet pod imenom starinskih kroz druge osobe, koje kažu obično da su one predmete našli ili u staroj kuli Čačvini, nedaleko od Docu ili u Vojnić – Gardunu (Arduba?) ~~Delminium?~~ Predmeta od njega salivenih podpisani je dosad vidio nekoliko, na pr. dva mala vola od bronca, grupu predstavljajuću sjedećeg na prijestolju kralja, kojemu dolazi na poklon mnogo drugih manjih kraljića, s nadpisom straga NERONION i Marka Kraljevića sa nadpisom na sablji ćirilicom Kraljević Marko.

Ova grupa o kojoj se Glasnik bavi bila je podpisanom ponudjena na prodaju 1885 ili 1886 od neke gospodje iz Trogira, kao predmet velike cijene (umetnuto: predstavljajući ~~umor Neronove majke~~ ubojstvo Agripine po Neronu), a kada je on izjavio da je to falsifikat uvjerena o tomu zahltievala je fior 15, pa i mnogo manje. Podpisani, koji kupuje prigodno uz malu cienu i moderne falsifikate, a to za znanstvene svrhe, bio bi platio koji fiorin za ovi predmet, da gorirečena gospodja bude ~~da~~ ga htjela dati. Kadikad tako isti predmeti povraćaju se kao tobože nadjeni na drugom mjestu. Na pr. grupa NERONION bila mu je ponudjena god. 1883 kao našasta u okolici Sinjskoj, a godinu dana kasnije kao nadjena na otoku Hvaru.

Nego i ~~bez obzira na~~ izim ovih istinitih i sigurnih podataka o porieklu grupe u govoru, i o njegovu auktoru koje su podpisanomu bile zadnjih dana potvrđjene od učitelja pučke škole u Donjem Docu, sami utisak koji se prima na prvi pogled ove ~~ovih predmeta~~ grupe iest da je modreni falsifikat. Za ovo govori i okolnost, navedena u Glasniku, da su od ove bronsane grupe bila našasta dva jednaka eksemplara pa i patina načinjena mišadorom (amoniaca).

Podpisani je smatrao svojom dužnosti, u interesu znanosti, javiti ovo tomu Slavnomu Ravnateljstvu, a pripušta istomu da, se obzirom na štovane osobe koje su predmet o kojemu se govori, prosudile kao starinski iz XVI ili XVII vieka, posluži se ili ne ovim viestima u Glasniku. Njemu je samo do ~~toga~~ istine u znanosti.

Spljet 5/VI '90

F. Bulić

4. *Bez mjesta i datuma: bilješka Frane Bulića o Pavlu i Petru Pezelju iz Donjega Docu, krivotvoriteljima arheoloških predmeta.* (K. Br. 25/C).

Petar Pezelj Ilijin u Rošci odlomku župe Donjeg Docu (krivotvorac starih predmeta, kovač).

Pavao Pezelj pok. Joze krivotvorac novaca, osudjen na godinu tamnice (~~bratuća~~ rođjak Petru Pezelji).

Ravnateljstvo, da bi izpolnilo izjaviteljno tajno o svojih
gorinavedenim okolištinah in joi drugim valida
podzisaonim nepoznatim, te ih w interesu znanosti
priobeli ^{konfidencialno} podzisaonim.

Opj. 24/IV 20
Bulig

Op. Jove Pere Perej. por. Ilije iz Domyeg Soca

Br. 43.
n. p. n.

Slavno Ravateljstvo.
Mureja u Spljetu

Na vijerjenu Dopis Tog Slavnog Ravateljstva dneva 24/III. lg. br. 25, čast je potpisarom dostaviti najiskrenije izvješće.

Petar (ne Pava) Pezelj Glijin stoji u selu Rožici u odlomku ove rijeke i bavi se rana, tom kovarja i salievarja, budući potpisarom osvjedočeno posredno i neposredno. neposredno jer mu je potpisarini u kući bio i vidio rucica urbija i noževa salievernik od srebra i od žute mjedi nastikaru sa glavama i mitologivium puklaren, a posredno osvjedočen, slisajući pripovjedak od amosrijih seljaka, da je spomenutik P. Pezelj vriedan kovak i salievak i da je to činio. Ovo sam čuo od mojih konfidenata a od rjezovik, koji su mu čuvati u vertinellu, mucino i pesko da bi onogao doruati.

Do nedjelje sace će doći J. Staric i donest će Vam nekoliko originalnih dukata.

Na osobitnu stvarjenu
Ravateljstvo pucike ucionice
Dolac Donji u urbija 1890
N. Galita

P. 10/ 90
IV 90

Pz 25
R

KB 25
90

Slavnomu Ravnateljstvu
Jemaljskog Muzeja

Serajevo

U prvom poglavlju knjige "Slavni Ra"
Toga Jemaljskog Muzeja, na str. 18-24 (izd. 1925)
projektio je predloženi naziv u jednoliku vremenu
opis drveni predmeta arheološki, pod naslovom
"Drije čudnovate grupe od bronca iz Okolice
Sinjača", koje su sadržane u toj muzejskoj izjavu
koje se kaže da su iz XVI ili XVII veka.

Obzirom na izjavu u istom članku, da će nai-
me to Slavno Ravnateljstvo rado primati javni prijedlog
koji bi se bavio tim predmetom, po osobito u inte-
resu javnosti, predloženi suatru u ovom slučaju
obavijestiti to Slavno Ravnateljstvo da su ti pred-
meti moderni falsifikati učinjeni od ijednog Kovča
u okolici Sinjača.

Ovi Kovči imenom Petar ^{Jož. Tije} ~~Pepel~~ žive u ^{Drijam} ~~Drijam~~
#

#

 selu Obinezi Kotarašijskoga, te se od Kovarje.

 Najekskluzivniji i alata za težačke potrebe

 kao: Kromice Kovarjevi; Sahovani, Najekskluzivni

 drugih predmeta, kao na pr. živina, mitologičkih

 ili pojedinih grupa itd. On je, u velikoj je poznato

 pisac bio i radi brivostorenja uovaca, (Kazija,

 Tammicom u kopru, gdje se dvije i usavršio u

 svojem zanatu (ovaca.) Njega poznaju od ijeko-

like godina podjisan kao brivostorenja starijih

 predmeta, no lično nije ga mogao nikad viditi

 iz on izbjegava iz straha podjisanoga. Njije i

 grupe od bronca i drugih kovina, što on sačeva,

 tura u riet pod imenom starijih, kroz druge

 osobe, koje kaže obično da svoje predmete

 našli ili u staroj Kuli Čaćini, nedaleko od Doca

 ili u Vojnić- Gardunu (Arduha ?) Aluminium?

 Predmeta od njega sačevanih podjisan je dvad

 vidio ijekoliko, na pr. dva mala vola od bronca,

 grupe predtavljajuću sjedećeg na prietolu

³ Kralja, kojemu dolazi na poklon mnogo drugih

 manjih Kralja, s nadpisom stragom NERONON;

^{Martha} Kraljevica sa nadpisom na sabji čiricom Kraljević

 Marko.

 Ova grupa o kojoj se glavnik kao bita je podi

 zanome ponudjena na prodaju god. 1885 ili

 1886 od njeko gospodre iz Trojira, kao predmet

predstavljajuć ^{u bistvo} ~~umac~~ ~~Verona~~ majke Agripine, to Neronu
 velike cienne, a kadavie on ijavio da je to falsifikat
 koji je uzorena o tomu paktievala je fiov 15 ja
 i mnogo manje. Podrijani, koji ^{prigodno} skupio
 cienne i moderne, falsifikate, a to gov zvanostama
 srho, bio bi platio koji fiovin gov ovi predmet, da
 da govirecious govordja bude obla za htela dati.
 Kadikad jako isti predmeti govračaju se kao to
 boze najani nov drugomus uvjetu. Na pr grupa
 VERONAIN bila mu je ponudjena god. 1883 kao
 najasta u okolici Sinjskoj a godinu dana kasnije
 kao najena u otokus Hvaru.

Nego, ^{izim} ~~bez obzira~~ na ove istiniteli nigeru, ~~podatke~~
 o porijeklu grupe ugovoru, i o njihovom aut tona
 koji su podjuranomu biti i saduzih dana potrije
 u od u iteja juke ikole u deujem bovu
 sami utisak koji se primaju na prv pogled
 ovak ~~predmetu~~ grupe, i ot da je modern falsifi-
 kat. Za ove govoni i okolnost, navedena u
 Glasniku, da su naime od ove bronzene grupe
 bila najasta dva jednaka eksemplara, pa i patina
^{nginjena misadonem (amoniaca)}
 Podrijani je smatrao svojim duhoviti, u interje
 zvanosti, javiti ovo tomo Slavnomu Ravnatelstvu
 a pripušta istomu da, ^{u okolnost 20} obzirom na stvarane okol-
 nosti su predmet ^{u okolnost 20} govoni, prosudile kao starij
 u XVI ili XVII vieka, ^{u okolnost 20} poluzi, res ili uer ovim varti
 u Glasniku. njemu je samo do toga istinere
 zvanosti.

Sjet 171 20
 Bul

K Br 25
C

Petar Pezelj Stijin

u Rožici od Lomku

zube donjeg Doca

(Krivotorac starih
predmeta, Rožica)

Pavao Pezelj u B.

Joze Krivotorac
novaca, osudjen

na godinu tamnice

(~~brat~~ Petru Pezelj)
rođak =

Ante MILOŠEVIĆ

Fit fabricando faber

282 |

The silver figurine of orant from Gardun (ancient Tilverium) was acquired for the Archaeological Museum in Split in 1886. From the first publication on it to date, it has been dated and attributed differently in the literature. L. Jelić (1894) assumed that the figurine originates from the early Christian era, Th. Klauser (1959) thought it was a Roman cult pagan figurine, and M. Nikolanci (1989) thought that it displays the priest of Izida, or some other oriental cult. N. Cambi (2007) has designated it as an Italic-Etruscan ritual sculpture, and I labeled it as an early Byzantine Christian product (2007). Here, I argue that none of the previous opinions is acceptable since this figurine is actually a forgery made by blacksmith Petar Pezelj in the surroundings of Trilj in the last decades of the 19th century.

This article is an extended and better documented version of the article originally published in English: Once More About the Silver Orant from Gardun, in: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* 46, Sarajevo, 2017, str. 213-224.

Translated: Danijel Džino